

מתוך סדרת הספרים "לב המועדים"

עלוך לב המועדים

מתוך לב המועדים "אלול ראש השנה"

גיליון 10

הטעם לאמירת סליחות

טעם אחר: ענין חיבור הסליחות לפי סדר א ב על שם שחורבן ביתינו נכתב באלפא ביתא (והכוונה למגילת איכה) לפי שחטאנו בבנין כ"ב אותיות והבית נחרב בעונתינו, ומצאנו בתנא דבי אליהו (פרק כג) שסדר הסליחות תיקנו כיון שאין לנו בית המקדש לכפר על עונותינו (בספר פירוש התפילות והברכות לרבינו יהודה בר יקר).

עיקר הסליחות

עיקר הסליחות אלו הפסוקים שקודם התחינה שעליהם נבנית התחינה, ואין לדלגם ויש לאומרם בנחת ולא במרוצה (ספר חסידים סימן רנו).

נוהגים לומר "סלח נא" ויאמר סלחתי" רק בסליחה ראשונה כדברי הגר"א במעשה רב, ושאר פסוקים המשתנים לפני סליחה יאמרו לפני כל סליחה (תוספת מע"ר סימן קצו).

פזמון

הטעם שהבית הראשון החזן אומר תחילה ואח"כ הקהל ושאר הבתים הציבור אומר תחילה ואחריו החזן, כדי שהחזן יתחיל באמירת הסליחה בקול רם לפני הקהל שזה סימן לקהל להתחיל הסליחה, וגם מראה להם איזה סליחה לומר, אבל בסוף הסליחה על החזן לסיים את הפזמון בקול רם אחרי הקהל מפני שזה סימן לציבור להתחיל באמירת "אל מלך" (שערי ימים הנוראים פרק ו יג).

תחילת זמן אמירת סליחות

בני אשכנז מתחילים לומר סליחות מיום ראשון שלפני ראש השנה, וצריך שלא יפחות מד' ימים לפני ראש השנה (כמו שיתבאר להלן הטעם), ואם אין ד' ימים מיום ראשון שלפניו כגון שחל ר"ה ביום ב' או ג' מתחילים ביום ראשון של שבוע קודם (פור תקפא א).

היה דוד המלך יודע שעתידי בית המקדש להיות חרב והקרבות יהיו במילים והיה דוד מצטער להם לישראל במה יתכפרו על עונותיהם, אמר הקב"ה לדוד בשעה שיהיו צרות באות על ישראל בעונותיהם יעמדו לפני יחד באגודה אחת ויתודו על עונותיהם לפני ויאמרו סדר סליחה ואני אענה אותם, והקב"ה גלה למשה סדר סליחה דכתיב (שמות לד ו) "ויעבור ה' על פניו ויקרא" מלמד שירד הקב"ה כש"ן שמתעמף במלית ועובר לפני התיבה וגילה סדר סליחה (תנא דבי אליהו פרק כג).

פיוטי הסליחות

פיוטי הסליחות מכונים בשמות שונים, פתיחה סליחה הפותחת את סדר הסליחות, סליחה כמשמעה, שנייה פיוט בעל שתי שורות בכל בית, שלשית סליחה בעלת שלוש שורות בכל בית, שלמונית בית שלם בעל ארבע שורות, ויש שאמרו שלמונית נקראת על שם רבינו שלמה הבבלי אשר רוב סליחותיו הם בארבע שורות, פזמון פיוט שיש בו בית שחזור, עקידה פיוט בקשה להקב"ה לזכור את עקדת יצחק, תחנה סליחה הנאמרת לאחר אמירת תחנון.

צורת חיבור הסליחות

את הסליחות חיברו הפייטנים על סדר א-ב, ועל סדר א"ב כפול ותשר"ק.

והטעם מבואר במדרש שבשרצה ר"א הקליר (שהוא יסד רוב קרובות ופיוטים לתפלות השנה) ליסד פיוט עלה למעלה לרקיע במחשבה ושאל למלאך מיכאל האידך מלכים משוררים והאידך שירתם מיוסדת אמר לו בא' ב' והנהיג גם הוא לעשות כל שבחיו באלף בית (עיין כל בו ראש השנה).

הטעם שאין פוחתים מדי ימים לפני ר"ה

לפי שישנם אנשים שמתענים עשרה ימים מר"ה עד יו"כ ולפי שחסר להם ד' ימים – ב' ימי ראש השנה, וערב יו"כ שמצווה לאכול בו, ושבת שובה, צריך להשלים ד' ימים קודם ראש השנה, הלכך אם אין ד' ימים קודם ר"ה כגון שחל ביום ב' או ג' מתחילים מיום ראשון של שבוע קודם (מג"א תקפ"א ו).

טעם אחר: כקרבן שמקריבים על גבי המזבח צריך ביקור (בדיקה שאין מום בבהמה), ובודקים זאת ד' ימים, וכל המוספים כתיב (במדבר כ"ב) "והקרבתם עולה", ואילו בראש השנה כתיב (במדבר כ"ב) "ועשיתם עולה" ללמד שבר"ה יעשה אדם עצמו כאילו מקריב עצמו, ולכן קבעו ד' ימים לסליחות כדי שגם אנו נבקר את עצמנו בד' ימים אלו כקרבן (אלוה רבה תקפ"א ס"ק ה, משנ"ב תקפ"א ס"ק ו).

טעם אחר: לפי שבכ"ה אלול נברא העולם, לכן מתחילים לומר סליחות לכל הפחות מיום זה (הגר"א תקפ"א א ד"ה ביום א).

הטעם שקבעו ביום ראשון בשבוע ולא ד' ימים לפני ראש השנה

בשביל שיהיה יום קבוע ולא יטעו אנשים (לבוש תקפ"א א).

טעם אחר: לפי שביום ראשון של ימות השבוע נברא העולם לכן תיקנו ביום ראשון (הגר"א תקפ"א א ד"ה ביום א).

טעם אחר: לעולם עומדים ביום ראשון לסליחות שהוא סמוך לשבת ונוהג כל אדם ללמוד בשבת משום שיש לכל אדם פנאי ללמוד בו, לכך טוב להתחיל ביום ראשון כי העם שמחים מחמת מצות התורה שהם לומדים בשבת וגם מחמת עונג שבת וכדאמרינן (ברכות לא, א) אין שכינה שורה לא מתוך עצלות ולא מתוך עצבות אלא מתוך שמחה של מצווה, לכן טוב להתחיל להתפלל מתוך שמחה של מצווה וכן הפייטן התחיל "במוצאי מנוחה" (מבואר בלקט יושר עמ' 118).

רמז לעמידת הסליחות "אתם נצבים היום" בנימטריא לעמוד לסליחות (הנהגות מנהגים אלול צנ הובא במט"מ תשע"ט). ובלקוטי מהרי"ח מבאר שמרמז בזה שצריך לעמוד לסליחות ביום א' ממחרת השבת שקוראים בה נצבים, ואם עומדים שבוע לפני הרמז הוא על מה שקוראים בשבת במנחה אתם נצבים (סדר חודש אלול).

הטעם שתקנו הפיוטים בלשון שאינה מובנת,

כדי שלא ילמדו הגוים את השבחים ויבאו לשבח בהם לאלוהיהם (שו"ת שערי אפרים סימן יג). ונשאל הגרשו"א האם

יותר לבאר הפיוטים, והשיב שמותר, והטעם: לפי שכוונת השער אפרים היא רק על הנוסח המקורי (שלמי מועד פרק ז).

זמן אמירת הסליחות

באשמורת הבוקר (שו"ע תקפ"א א), והטעם באשמורת הנוקר: דאיתא בפרק קמא דע"ז (ג ע"ב) שהקב"ה שט ביי"ח עולמות בלילה, וג' שעות אחרונות הוא שט בעולם הזה [ואז הוא עת רצון] (ב"ח תקפ"א ס"ק ג). ויש מקילים לומר מחצות הלילה והטעם: שאף הוא עת רצון.

אמירת סליחות לפני חצות

במטה אפרים (תקפ"א ס"ב) כתב שהנהגים לומר סליחות קודם חצות ראוי לבטל מנהגם, וכן הביא המשנ"ב (תקפ"א ס"ק יב) וז"ל אין לומר קודם חצות לילה שום סליחה וי"ג מידות בשום פנים ואופן, הטעם מובא באחרונים בשם הקבלה דאין לומר סליחות באותו הזמן כיון שלפני חצות לא נאמר ההבטחה שי"ג מידות אינם חוזרת ריקם, אלא הוי כסתם תפילה (אגרו"מ או"ח ח"ב ק"ה).

במקום שא"א לומר סליחות רק לפני חצות יכול לומר קודם חצות, והטעם: כיון שלא נזכר איסור בנמרא לומר לפני חצות אלא רק מדברי האחרונים, וכדי שלא יתבטל הסליחות לגמרי אפשר לומר קודם חצות (אגרו"מ או"ח ח"ב קה).

סליחות הראשונות במוצ"ש

מנהג בתפוצות ישראל לסליחות של יום ראשון אומרים במוצ"ש, והטעם: כיון שאומרים את הפיוט "במוצאי מנוחה קידמנוך תחילה", וכן פזמון "רצה עתירתם בעמדם לפניך בלילות" וכדי שלא יראה כדובר שקרים אומרים במוצ"ש (ערוה"ש תקפ"א ד). טעם אחר: לפי שבשבת יש שמחה, כיון שעוסקים שעוסקים בשבת בתורה וגם איכא עונג שבת איכא, ואין שכינה שורה אלא מתוך שמחה של מצווה, ולכן טוב יותר להתחיל מתוך שמחה (לקט יושר מנהגי מבעל תרומת הדשן).

דיני החזן של סליחות

חזן של סליחות (וימים נוראים) צריך מעיקר הדין שיהיה מעל גיל שלושים שיש לו אשה (שו"ע תקפ"א ז).

והטעם מעל שלושים – כשם שהלויים ראויים לעבוד עבודה בבית המקדש רק מגיל שלושים והתפילה היא כנגד עבודה (משנ"ב תקפ"א ס"ק יב). טעם אחר: לפי שזה כבר נח מרתיחת הדם של בחרותו ונכנע לייבו (קצושי"ע קכ"ז).

נשוי – דומיא דבהן גדול ביו"ב שצריך שיהיה לו אשה לפי שמשמרתו מן החטא (משנ"ב תקפא ס"ק יג), ויהיו לו בנים, והטעם: לפי שהוא שופך לבו ומפיל תחנונים מקירות הלב (קצוש"ע קבח ז).

הטעם שנהגו שהחזן של ימים הנוראים הוא המתפלל סליחות

בלילה ראשון

לפי שהחזן מקבל שכר על התפילות של הימים הנוראים ומבואר בשו"ע (תקפה ה) כל הנוטל שכר להתפלל בשבת ויו"ט אינו רואה בו סימן ברכה, ובשדה חמד כתב בשם הגאון שיש איסור משום שנוטל שכר מצווה, לכן מתפלל סליחות (ולא מנחה לפי דדבר ידוע הוא שאין מקבלים שכר על זו (שלמי מועד ט) ונמצא מקבל שכר על הסליחות והשאר הוא בהבלעה (אלף למגן תקפה כד).

ברכות השחר

כשמשכים לסליחות אע"פ שהוא קודם אור היום צריך לברך בשעת נטילת ידים ברכה "על נטילת ידים" וגם לברך "ברכת התורה" קודם סליחות (מטה אפרים תקפא ס"ק יא).

חזן של סליחות לובש טלית גם שאומרים סליחות בלילה שלאו זמן ציצית הוא, והטעם מפני כבוד הציבור, ועוד לפי שמזכירים י"ג מידות וכמבואר במדרש (ר"ה יז, ב) נתעטף הקב"ה כשו"ן ועבר לפני משה כשליח ציבור ולמדו י"ג מידות, ש"מ שצריך עטיפה בשעת הי"ג מידות (לבוש תקפא א).

ברכה על הטלית

השליח ציבור יקח טלית שאינה שלו ואינו מברך ברכה על לבישת הטלית, והטעם: לפי שהלבוש טלית בלילה נכנס לספק אם מברכים או לא שהרי יש אומרים שכסות יום חייב בציצית בלילה ולכן ילבש של חברו (משנ"ב תקפא ס"ק ו).

אשרי יושבי ביתך

מתחילים הסליחות באמירת פרק "אשרי יושבי..." והטעם: באמירת "אשרי" כדברי הגמרא בברכות (לב ע"א) "לעולם יסדר אדם שבתו של מקום לפני תפלתו" (לבוש תקפא ס"א).

חצי קדיש

אחרי "אשרי" אומר החזן חצי קדיש, והטעם: לפי שכן דרך לומר קדיש אחר אמירת פסוקים (לבוש תקפא א).

לך ה' הגדולה

אומרים פסוקי "לך ה' הגדולה" שמשבחים את מעשי ה' וגברתו, והטעם: שאומרים זאת אע"פ שאין זה בקשת סליחות, לפי שצריך להתפלל לה' בהכנעה גדולה ולכן עי"ז שמתפללים ומוזכרים את כל גבורות ה' ומעשה וגדולתו אדם נכנע ליבו ורק אז אפשר להמשיך ולבקש סליחה ומחילה.

הנשמה לך

כשמגיע החזן ל"הנשמה לך" מתחיל בקול רם ובכני, והטעם: בכדי לעורר את העם (מטה אפרים תקפא א). ביום א' של סליחות אומרים פתיחה אחרי "הנשמה לך" "איך נפתח פה", כמו כן מוסיפים "כי על רחמיך הרבים".

י"ג מידות

בין פזמון לפזמון אומרים "אל מלך" וי"ג מידות. והטעם שמגביהים קולם בעת הזכרת הי"ג מידות סמך לדבר מלשון פרקי דר"א (פרק מו) דכתב וכשעבר הסיר הקב"ה את כף ידו התחיל משה צועק בקול רם ואמר "ה' ה' אל רחום וחנון".

שמע קולנו

מזמור "שמע קולנו" אומרים פסוק בפסוק החזן והקהל ופותחים את ארון הקודש (מטה אפרים תקפא א). הטעם שפותחים הארון כדי להחשיב פסוקים אלו שמתפללים יותר בכוונה כשארון הקודש פתוח, ועוד לרמזו על פתיחת שערי שמים לתפילתינו (שעי"ג פרק ו כח). והטעם שאומרים חציו של הפרק בלחש על פי מה שכתב השו"ע קטז דפסוק הנכתב בלשון יחיד מותר לרבים לשנותו ללשון רבים דרך תפילה ופסוק "יהיו לרצון" (תהילים יט, טו) נכתב בלשון יחיד ואנו מתפללים בלשון רבים כשאר פסוקים ושרי, מ"מ כל אחד אומר בלחש ומימלא דינו רק כיחידים שאומרים ומותר לומר בלשון רבים וחוששים לכתחילה כשו"ע שאינו אלא מנהג לאומרו ולהחמיר שלא לשנותו ברבים (קצה המטה תקפא ס"ק מ).

ידוי אשמנו בגדנו

הטעם שמזכירים את חטאי אבותינו ואומרים "אבל אנחנו ואבותינו חטאנו", לפי שגם אם חטא האדם אין לו לעשות עצמו רשע ממש נגד המקטרג רק ירשיע עצמו במקצת ויצדיק עצמו במקצת, וזהו שאנו תולים קצת החטא באבותינו, דהיינו מה

שאנחנו הטאנו הוא על ידי אבותינו שלא קדשו אותנו בקדושה שלמה ואבותינו כבר בנן ערן ולהם לא יזיק הקיטרוג (טעמי המנהגים תרפה).

וידוי "אשמנו בגדנו"... הטעם שאומרים בלשון רבים ולא בלשון יחיד לפי שכל ישראל גוף אחד המה, וכל אחד אבר פרטי לעצמו ערבות ההדדית יש לכל עם ישראל ולכן כשאחד חוטא נחשב להם לישראל כאילו כולם חוטאים, ואע"פ שאין ליחיד עוון זה צריך להתוודות עליו ולכן מתוודים בלשון רבים בגלל החטאים של כולם (הארז"ל מובא בא"ח פרשת כי תשא).

הכאה על הלב

בשעת הידוי מכה באגרופו על ליבו או חזהו (באה"ט תרו א בשם האר"י) מקורו במדרש (קהלת ז ב) עה"פ "והחי יתן אל לבו", ולמה כותשים על הלב למימר דכלה תמן עכ"ל פירוש שכל החטאים באים מן הלב ולכן מכין באגרופו על הלב באמירת אשמנו (מנהגי בית יעקב סימן יט).

ג"פ "אשמנו בגדנו"

הטעם: כנגד מה שחטאנו על ידי א. דיבור, ב. מחשבה, ג. ומעשה (לבוש תקפא א), טעם אחר: כנגד הטאתי עויתי פשעתי שבנוסח וידוי של הכה"ג ביו"ב (רוקה סימן רז). ונוהגים ע"פ הגר"א לומר וידוי רק פעם אחת, והטעם: שלא יהיה ככלב ששב על קיאו (מעשה רב להגר"א סימן רב).

נפילת אפים

נופלים על פניהם אחר הידוי ואע"פ שאין נפילת אפים בלילה. והטעם: שנופלים על פניהם לפי שסומכים על דברי העולת תמיד (סימן קלא אות י"ג) שהביא בשם המהר"א שלאחר הצות מותר בנפילת אפים (הגרשו"א שלמי מועד פרק ז).

מניסי רחמים

הטעם דלא חשיב משתף שם שמים ודבר אחר (מלאכים) כדומה למה ששינינו בסוכה (מה ע"ב) "ליה ולך מזבח" לא אמרינן דהוי משתף שם שמים ודבר אחר, כדאיתא בסנהדרין (מד ע"ב) אמר ר' יוחנן לעולם יבקש אדם שיהיו הכל מאמצין את כוחו מלמטה, ואל יהו לו צרים מלמעלה, ופירש רבינו שלמה שיסייעוהו מלאכי השרת שלא יהיו לו משמינים מלמעלה (שבלי הלקט רפב).

מחי ומסי

והטעם שאומרים בלשון ארמית אע"פ ששינינו בסוטה (לג ע"א), אל ישאל אדם בלשון ארמית לפי שאין מלאכי השרת נזקקים לו, שאינם מבינים לשון ארמית, מתרצת הגמ' הני מילי ביחיד אבל ציבור שאני לפי ששכינה עמהם (שבלי הלקט רפב).

קדיש שלם

אחר אמירת סליחות אומר קדיש שלם עם "תתקבל"

והטעם שאומרים קדיש שלם אע"פ שאין אומרים קדיש שלם אלא אחר שמו"ע, לפי שתקנו סליחות כנגד התפילה דהיינו: הפסוקים לפני הסליחות הם כנגד "פסוקי דזמרה". הסליחות עם י"ג מידות כנגד "שמו"ע" שעיקר התפילה היא שמו"ע וי"ג מידות. נפילת אפים כנגד "נפילת אפים" שחרית ומנחה (לבוש תקפא א).

אמירת "בזעקתם בעוד ליל", וכן "בעמדס לפניך בלילות"

כשאומר הסליחות בבוקר יש לומר "בזעקם בבוקר" ובעמדס לפניך בבוקר, והטעם: כדי שלא יראה כדובר שקרים (מטה אפרים תקפא, ובאלף למטה שם, וערה"ש).

אמירת פיוט "שחר קמתי"

רשאי לאומרו אף אם קם לאחר עלות השחר (הליכות שלמה א ג) והטעם שאומר כן אע"פ שיש להזהר בלשונו של יראה ח"ו כדובר שקרים, מ"מ עיקר כוונת האדם הוא על פי לשונו ובלשון בני אדם אם קם מהרגיל אומר "שחר קמתי" (דבר הלכה שם ה).

אמירת לשון בני ודמעות המזכרים בסליחות

הפיוטים שמוזכר בהם בכי ודמעות [כגון "יה"ר שומע קול בכיות שתשים דמעותינו" שאומרים בפיוט "אזכרה"] אומר זאת אע"פ שאינו בוכה, והכוונה לדמעות הציבור, או לדמעות של כלל ישראל (הגרשו"א שלמי מועד פרק ז).

בברכי יוסף כתב שטוב לעשות על כל פנים קול בכי כדכתיב (תהילים ו ט) "כי שמע ה' קול בכי" (יו"ד שצד בשומרי ברכה אות ג).

אמירת אנו ליה וענינו ליה

בפזמון של י"ג מידות מנהיגינו לומר "ובכל זאת אנו ליה וענינוהו ליה", והטעם דשרי לומר כן אע"ג דאמרינן (כסוכה נג ע"א) דהוי כשמע שמע שמשתיקם אותו, לפי שסומכים על דברי הבית יוסף שכתב כיון שנהגו כך לא מיחזי כשתי רשיות (היי אדם כלל כא ט).